

Vákár Zsanett-Krisztina

Zsidóellenes intézkedések kommunikálása a sajtóban

*A Szatmár vármegyei magyar sajtó (1940–1944)
összehasonlító vizsgálata*

Bevezetés

Ez a tanulmány valós képet kíván nyújtani arról, hogy miként jelent meg a második világháború idején az antiszemitizmus a Szatmár vármegyei magyar sajtóban, és hogy milyen minőségben és mértékben tájékoztatták a lakosságot a zsidóellenes intézkedések végeláthatatlan soráról. Az észak-erdélyi holokauszt történései ismertek, e témában több összefoglaló tanulmány is megjelent. A jelen sajtókutatás a zsidók által egyik legsűrűbben lakott észak-erdélyi régióra, Szatmár vármegyére terjed ki. Az ehhez szükséges forrásanyagot, a korabeli sajtóorgánumok digitalizált változatát az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtára biztosította.

A régióban a vizsgált periódusban négy magyar nyelvű újság jelent meg: Szatmárnémeti városában a *Szamos* című napilap, Nagybánán a *Nagybánya* és a *Nagybánya és Vidéke* hetilapok, míg Nagykarolyban hetente kétszer a *Szatmármegyei Közlöny*. A kutatás az ötévnyi sajtóanyagban az észak-erdélyi holokauszt meghatározó eseményeire összpontosít, és három fókuszperiódusra korlátozódik. Elsőként az 1940. szeptember–decemberi periódusra, másodsor 1941. május–szeptember, végül pedig 1944. január–július időszakra. Az említett periódusokban a vizsgált újságok valamennyi száma elemzésre került. A zsidókat érintő cikkeket kiválasztottam, azokat kronologikus sorrendben elemző-értelmező módszerrel feldolgoztam, tematikus kategóriákra osztottam, végül pedig összehasonlítva egymással az újságok anyagait, következtetéseket vontam le. Mivel a négy sajtótermék az egész vármegyét lefedte, ezek mélyreható vizsgálata rámutathat a korabeli lakosság tájékoztatói lehetőségeire, a véleményanyagok vizsgálatából pedig reális következtetéseket vonhatunk le arra nézve, hogy a szélsőjobb oldali propaganda,

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

az erős politikai befolyás és a cenzúra alkalmazásával ebben a régióban is szított zsidóellenességet milyen méreteket öltött.

Szatmárnémeti és a Szamos napilap

Az 1941-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy Szatmár vármegye 483 358 lakosa közül 34 983 személy izraelita vallású volt.¹ A régió központja, a megyeszékhely Szatmárnémeti lakosságának 24,9 százalékát a zsidó közösség tette ki, 12 960-as lélekszámával. A betelepült zsidók a 19. század utolsó évtizedeire a gazdaság modernizálásában már fontos szerepet vittek.² Az első üzemeket, gyárakat és pénzintézeteket zsidók alapították, a város fejlődésének gazdasági és művelődési szempontból is fontos tényezői voltak. 1910-re a szatmári gyáripar 20%-a zsidó kézen volt, miközben az ügyvédek 40 és az orvosok 50%-a volt zsidó.³ A Hirsch-féle Héber nyomda Románia-szerte a legnagyobbknak számított. A zsidó értelmiségiek a kultúraszervezés, az újságírás, a lapszerkesztés és az irodalom területén is tevékenykedtek. Az 1927-ben alapított kórház a város legnagyobb zsidó intézménye volt.⁴

A Szamos cikkei, 1940. szeptember–december

Az első fókuszperiódus a második bécsi döntés utáni új magyar éra megértéséhez szolgál információkkal, ugyanis a korábbi román polgári közigazgatást Észak-Erdély részeként Szatmár vármegyében is az ideiglenes magyar katonai közigazgatás váltotta fel. Ez egyben azt is jelentette az itt élő zsidók számára, hogy a Magyarországon már érvényben levő, 1938-as és 1939-es zsidótörvényeket erre a régióra is kiterjesztik.

A Szamosban ujjongó, lázas hangnemben írták meg, hogy a magyar honvédség szeptember 5-én Szatmárnémetinél, Máramarosszigetnél és Nagykárolynál átlépte a határt. A felelős szerkesztő Figus Albert, a kiadótulajdonos a Szabadsajtó Rt. volt. A lap – nagy formátumú, nyolcoldalas kiadvány – hétfőtől szombatig naponta jelent meg, hétfőnként és az ünnepi számokban tíztizenkét oldallal. Rovatokba szerkesztett vélemény- és híryanagyait tekintve is színes volt. Ilyen szempontból a lap minőségi újságírást produkált, tartalma megfelelt politikai irányultságának. A zsidókkal kapcsolatos írásaik

¹ Randolph L. BRAHAM–TIBORI SZABÓ Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest–Kolozsvár, Park–Koinónia, 2008, 305.

² Uo., 345–346.

³ HALMOS Sándor, *Szatmár vármegye zsidósága*, Nyíregyháza, 2008, 46 (*Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványai*, III, Tanulmányok, 16).

⁴ BRAHAM–TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 349.

három csoportba sorolhatók: *kereszténypárti véleményanyagok, belföldi zsidóellenes intézkedések és a külföldi zsidókat érintő cikkek.*

A *kereszténypárti véleményanyagok* a zsidók számára előrevetítették, hogy esetükben a Magyarországhoz való csatlakozással csupán a „jogtalanul szerzett” állampolgárságuk revíziója várható. Az erre vonatkozó törvénytervezetet már elő is készítették.⁵ Mint fogalmaztak, az erkölcstelen, baksis-alapú román rendszer jó lehetőséget szolgáltatott a zsidóknak, hogy állampolgári elhelyezkedésüket a számukra Eldorádót jelentő országban görbe utakon biztosítsák.⁶ Szerénységre szólították fel a zsidókat, valamint arra, hogy az egyesítéssel kapcsolatban ne színleljenek örömet, ha a szenvedést a magyarsággal közösen nem vállalták. A szerkesztőség kijelenti, hogy a szatmári magyarság a zsidókkal közös táborba tartozni nem akar.⁷ Vezércikkeik az antiszemitizmusáról ismert Baross Szövetség tevékenységét is bemutatták, mint akik a keresztény magyarságnak felbecsülhetetlen szolgálatot tettek.⁸ A szövetség azon törekvéseit is méltatták, amelyek a gazdasági erőforrások keresztény kézbe történő juttatását szorgalmazzák.⁹

A *belföldi zsidóellenes intézkedésekről* napirendi témaként számoltak be. Az országgyűlési képviselők erdélyi csoportjának elnöke, Pál Gábor azt nyilatkozta, hogy a zsidóság nagy része megtagadta a magyarsággal való közösséget. Ugyanakkor hozzátette, hogy a zsidótörvény megalkotásakor figyelembe kell venni azokat a zsidókat is, akik az erdélyi magyarságot létfenntartási küzdelme során segítették.¹⁰ Megírták, hogy a harmadik zsidótörvény előkészítésével kapcsolatban gróf Teleki Pál miniszterelnök kijelentette: a zsidókérdést csak egységes, európai rendezéssel lehet megoldani. Szerinte a zsidók keveredését a nemzsidókkal meg kell akadályozni. A közép- és felsőosztály tekintélyes része el van zsidósodva; az ország gazdasági életének kulcspozícióit zsidó, félzsidó vagy stróman-kezekben hagyni nem szabad, vélte Teleki.¹¹ Beszámoltak arról is, hogy a vasgárdisták tevékenysége miatt sok honos, román zsidó szökik át a határon, ennek megakadályozása érdekében a határt lezárták, és visszatérésre kényszerítik azokat, akik már átjöttek.¹² Vitéz Bayor Ferenc tábornok értesítésében eltiltotta a zsidó vállalkozókat és iparosokat a keresztény templomokon, temetőkön és kegyhelye-

⁵ Az állampolgárságok revíziója várható, *Szamos*, 72. évf., 207. sz., 1940. szeptember 11., 2.

⁶ Uo.

⁷ *Szamos*, 72. évf., 207. sz., 1940. szeptember 11., 4.

⁸ A Baross gondolat!, *Szamos*, 72. évf., 278. sz., 1940. december 5., 1.

⁹ Keresztény öntudat és hit a gazdasági gyógyulás szolgálatában, *Szamos*, 72. évf., 287. sz., 1940. december 15., 5.

¹⁰ Pál Gábor az erdélyi képviselők csoportjának elnöke nagy beszédet tartott a képviselőházban, *Szamos*, 72. évf., 277. sz., 1940. december 4., 2.

¹¹ A miniszterelnök nagy beszéde a képviselőházban, *Szamos*, 72. évf., 278. sz., 1940. december 5., 2.

¹² *Szamos*, 72. évf., 221. sz., 1940. szeptember 27., 3.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

ken végzendő ipari munkálatoktól, mindezt a keresztény magyar iparosok érdekei védelmében.¹³ A tábornok a zsidó alkalmazottak négyötöd részének haladéktalan kicseréléséről is rendeletet tett közzé.¹⁴

A *külföldi zsidók helyzetéről* szóló anyagok sorába többnyire azok a rövidhírek kerültek, amelyek a környező országok zsidótörvényeiről és az ottani helyzetről rendszeresen hírt adtak. Ezek legtöbbször a romániai zsidókra vonatkozó információk voltak.

A Szamos cikkei, 1941. május–szeptember

E fókuszperiódus legtragikusabb eseménye az augusztus 27–28-i kamenyec-podolszkiji mészárlás volt. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) július 12-én rendelte el, hogy a „beszivárgott lengyel és orosz zsidókat” el kell szállítani az országból. Valójában többségében Kárpátalján gyűjtötték össze a „rendezetlen állampolgárságú” zsidókat, mintegy 18 ezer főt, akiket marhavagonokban vagy teherautókon a Máramaros vármegye területén levő Kőrösmezőre szállítottak, ahonnan Galíciába dobták őket át.¹⁵ Ezután Kolomea környékéről 300–400 fős csoportokban, gyalogmenetben indították őket Kamenyec-Podolszkijba.¹⁶ Mindössze két nap leforgása alatt 1941. augusztus 27–28-án a német SS, ukrán fegyveresekkel közreműködve, bombakráterek szélén, mintegy 14 ezer főt végzett ki géppisztolysorozatokkal.¹⁷ Ebből az erdélyi és máramarosi áldozatok száma feltételezhetően több ezer lehetett.¹⁸

Ebben az időszakban a lapok a zsidókról az előző évinél is többször írtak. A sajtóanyagokat három csoportban különíthetjük el: *a hazai zsidókat érintő hírek, a külföldi zsidók sorsával foglalkozó írások, valamint olyan belpolitikai intézkedések és politikusi nézetek, amelyek a zsidók hátrányos megkülönböztetése mellett foglaltak állást.*

A *hazai zsidóügyek* kategóriájában elsősorban a helyi zsidókat érintő írásokat olvashatunk. Tájékoztattak, hogy teljesen „zsidómentesen” zajlott le a szatmári hetipiac: a zsidó iparosok engedélye ugyanis lejárt, újat pedig nem

¹³ A zsidó virág- és kegszerárusok kitiltása a keresztény temetőkből és azok környékéről, *Szamos*, 72. évf., 247. sz., 1940. október 27., 3.

¹⁴ Szatmáron megkezdték a zsidótörvény alkalmazását, *Szamos*, 72. évf., 254. sz., 1940. november 7., 3.

¹⁵ TIBORI SZABÓ Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Kolozsvár, Koinónia, 2007, 20.

¹⁶ Randolph L. BRAHAM, *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*, Budapest, Park, 2015, 238.

¹⁷ KOMORÓCZY Géza, *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe (2000) - A pesti gettó falánál (2015)*, Budapest, Ab Ovo, 2016, 24. Bővebben lásd BRAHAM, *i. m.*, 231–240.

¹⁸ TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 21.

kaptak. A piac átállása teljesen akadálymentes volt, közölték.¹⁹ Azt is megtudjuk, hogy az iparhatóság a magyar csapatok bevonulása óta 412 új iparigazolványt bocsátott ki, ezek közül zsidó személynek csupán egyet. A zsidó bérkocsisoknak fogataik előállítását szombaton is kötelezővé tették, egyébként pedig a személycseré e téren is folyamatban van.²⁰ A város törvényhatósági bizottságának közgyűlése egyhangúan elfogadta azt a szabályrendeletet, amelyik a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának alapján kiállított tanúsítványokért szedhető díjakról szól.²¹ Hírül adták, hogy a textilkereskedők új keresztény kollégáik áruellátása miatt panaszkodtak, azt állítva, hogy zsidó társaik nagyobb árukészlettel rendelkeznek.²² Később a Baross Szövetség által közölték: a város két mozgószínházában vetítik a *Jud Süss* című antiszemita filmet; a film főszereplőjét egyes pénzügyi cselszövekként, mérhetetlen becsvágyú, kegyetlen és alakoskodó figuraként mutatták be.²³

Szatmáron a zsidó lakosság nagy része külön városnegyedben élt, amelyet a *Szamos* hasábjain már 1941-ben gettóként említettek. A hangnem, amelyben a lakókról írtak, negatív és megvető: mindenféle üzlettel foglalkoznak, messzire elérő összeköttetések vannak, életformájuk pedig a középkori gettók világát idézi, véli a szerkesztőség. Fittyet hányanak a közegészségügyi szabályokra, a város legtöbb tifuszos és trachomás beteget innen kerül ki. Úgy vélték, a razzia során is beigazolódott, hogy a gettó reformra szorul. A legszomorúbb az egészben „az a szenny, piszok volt, amelyet a gettó tömeglakásaiban tapasztaltak. Kihúzták az egyik helyen a fiókot, és egy döglött patkány hulláját találták meg. Nyolcan-tizen élnek a szellőzetlen, összezsúfolt lakásokban.”²⁴ A büntetőbíróóság heti ügyeit is megírták, megjegyezvén: a szatmári gettóra jellemző, hogy az ott élő zsidók kiskorúakkal intéztetik az üzleteiket, így keresve kibúvót a felelősség alól.²⁵ Közzétettek ugyanakkor rendőrkapitánysági közleményeket is, például, hogy a városból két-két évre kitiltottak három izraelita személyt, akik „a közrendre, az államgazdaság érdekeire aggályos”-nak találtattak.²⁶

A *belpolitika* témakörben bemutatták az olvasóknak az Erdélyi Párt programját, amely a *Helyet a keresztényeknek!* jelszó szellemében küzdött a keresztény Magyarországért:

¹⁹ Teljesen zsidómentes volt a szatmári hetipiac, *Szamos*, 73. évf., 124. sz., 1941. május 31., 6.

²⁰ Maximálták a piaci árakat, *Szamos*, 73. évf., 140. sz., 1941. június 21., 3.

²¹ A városi közgyűlés is hozzájárult az új vágóhíd egymillió pengős költséggel való felépítéséhez, *Szamos*, 73. évf., 144. sz., 1941. június 26., 2.

²² A Baross Szövetség nagybányai csoportjának fontos értekezlete az áruellátás ügyében, *Szamos*, 73. évf., 210. sz., 1941. szeptember 13., 4.

²³ *Jud Süss*, *Szamos*, 73. évf., 156. sz., 1941. július 10., 7.

²⁴ Ötezer kulacs..., *Szamos*, 73. évf., 133. sz., 1941. június 12., 3.

²⁵ Egész sor kihágási ügyet tárgyalt a közigazgatási rendőri büntetőbíró, *Szamos*, 73. évf., 207. sz., 1941. szeptember 10., 6.

²⁶ Internáltak három szatmári valutaüzért, *Szamos*, 73. évf., 138. sz., 1941. június 19., 7.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

...az erdélyi magyarság testéről önként levált zsidósággal szemben helyeslünk és sürgetünk minden olyan törvényes és kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, a közvélemény-alakítás és jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el.²⁷

Azt is megírták, hogy a párt a zsidóknak hadmentességi adó bevezetését szándékozik a kormány elé terjeszteni.²⁸ Beszámoltak továbbá arról, hogy rövidesen sor kerül a harmadik zsidótörvény még gróf Teleki Pál által hátrahagyott javaslatának megvitatására is, Bárdossy miniszterelnök pedig hozzákezdett programja végrehajtásához, egyebek között Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter törvényjavaslatának a megtárgyalásához.²⁹ Ez a fajvédelmi törvényjavaslat volt, amelyről megírták, hogy házasságkötés előtt kötelező orvosi vizsgálatot rendel el, illetve a nem zsidók és a zsidók közti házasságot is megtiltja. Tudatták, hogy az számít zsidónak, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, illetve aki maga is az izraelita hitfelekezet tagja.³⁰ A törvényjavaslat melletti két fő indok említése után (faji kérdés és népegészségügyi-népszaporodási szempont) a lap vezércikke így foglalt állást:

Helyes, szükséges és örvendetes tehát, hogy a kormány generális intézkedéssel nyúl bele ebbe a problémába, s [...] elzárja az útját annak, hogy házastársak egymást és ivadékaikat megfertőzzék. Egészségesebb, teherbíróbb, ellentállóbb, boldogabb generáció fog felnőni az új intézkedés eredményeként. [...] Hogy milyen nagy arányokat öltött a nemkívánatos fajkeveredés, mutatja az az adat, hogy 1939-ben a megkötött házasságok csaknem 10%-a volt kevert. El kellett zárni az útját ennek a káros folyamatnak.³¹

Később azt boncolgatták, hogy „a szeretet jegyében gondolkodókban” a házassági tilalom aggodalmakat keltett, hiszen az a nürnbergi törvénykezésnél is szigorúbb, éppen ezért készek enyhítéseket elfogadni.³² Egy későbbi cikk a zárt szám alkalmazása körüli vitáról szólt a zsidó ügyvédek esetében: kérvényezték, hogy a trianoni országrészekben is legyen érvényben, ne csak a visszacsatolt területeken.³³

²⁷ Mindent Erdélyért!, *Szamos*, 73. évf., 124. sz., 1941. május 31., 4.

²⁸ Nagyonfontosságú ügyeket tárgyalt az Erdélyi Párt országos elnöki tanácsa, *Szamos*, 73. évf., 195. sz., 1941. augusztus 26., 6.

²⁹ Megélnékül a belpolitikai élet, *Szamos*, 73. évf., 131. sz., 1941. június 10., 2.

³⁰ Hat törvényjavaslat felett dönt a Képviselőház, *Szamos*, 73. évf., 137. sz., 1941. június 18., 4.

³¹ A magyar faj tisztasága, *Szamos*, 73. évf., 138. sz., 1941. június 19., 1.

³² A belpolitika berkeiből, *Szamos*, 73. évf., 142. sz., 1941. június 24., 4.

³³ A belpolitika berkeiből, *Szamos*, 73. évf., 145. sz., 1941. június 26., 4.

A *külföldi hírek* kategóriájában ez évben is számos rövid írás kapott helyet a náci gépezet által megszállt területeken életbe léptetett zsidóellenes intézkedésekről: Franciaország, Horvátország, Bulgária és Besszarábia zsidóügyi melletti a szomszédos Románia híreit közölték például a jászvásári tömeges zsidókivégzésekről.³⁴ Ezek mellett Hitler politikáját, személyét, Németország felemeléséért vívott erőfeszítéseit méltatták.³⁵

A legfontosabb hazai hír a külföldről menekült zsidókat érinti: Máramarosból visszaköltözhetnek szülőföldjükre a galíciai zsidók. A kétes vagy rendezetlen állampolgárságúakként is emlegetett hontalan zsidók összegyűjtését 1941 nyarán kezdték meg. Augusztusban Szatmárnémetiről mintegy 1000 főt deportáltak Kamenyec-Podolszkijba.³⁶ Ezekről a deportálásokról az újság kevés információt közölt, de kétségtelen, hogy erről is írtak. Ajtay Gábor Máramaros vármegyei alispán közzétett felhívásában azt állította, hogy a harmadik zsidótörvénnyel minden téren megszűnnek a galíciai zsidók életlehetőségei. Viszont a honvédek felszabadították Galícia nagy részét, az alispáni hivatal pedig készségesen támogatja hazatérésüket, főleg mert az oroszok sok községet teljesen kiürítettek, így ott lakóházak és föld áll rendelkezésükre. Közölték, hogy a többi határ menti megye vezetői is követni fogják e rendelkezést.³⁷ Július 25-én még arról értesítették az olvasókat, hogy két zsidó családot, akikről bebizonyosodott, hogy galíciai illetőségűek, kiutasítottak az ország területéről.³⁸ Egy későbbi lapszámban a korábban dicsért „galíciai életlehetőségeket” már ellentmondásosan mutatták be. A *Honvéd Haditudósítószázad* vonatkozó írásában ismertették, hogy a „szovjetparadicsom”-ban a honvédek szeméi elé milyen kép tárult:

Piszkosak, nyomorúságosak a házak és utcák, de százezreket kétségbeesztőbb az a kép, amit az itt élő emberek tömege mutat. Victor Hugo szánandó figurái ezek – amint fosztogatva, koldulva, éhesen csatangolnak a füstölgő romok között. [...] Rettentő bűz: ez a specialitása az elfoglalt szovjet városoknak.³⁹

A Szamos cikkei, 1944. január–július

Az utolsó fókuszperiódus a „végső megoldás” gyakorlatba ültetésének ideje, amelyet Magyarország kimagasló hatékonysággal és extrém gyorsasággal vitt

³⁴ Tömeges kivégzések Romániában, *Szamos*, 73. évf., 149. sz., 1941. július 2., 2.

³⁵ Vasárnap hajnalban megkezdődött a német–orosz háború, *Szamos*, 73. évf., 142. sz., 1941. június 24., 1.

³⁶ BRAHAM–TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 350.

³⁷ Visszaköltözhetnek Máramaros megyéből Galíciába a zsidók, *Szamos*, 73. évf., 164. sz., 1941. július 19., 6.

³⁸ Kitoloncoltak két zsidó családot Nagykárolyból, *Szamos*, 73. évf., 170. sz., 1941. július 25., 5.

³⁹ Városkép a „szovjetparadicsomból”, *Szamos*, 73. évf., 205. sz., 1941. szeptember 6., 8.

véghez, a németek által elfoglalt más régiókhoz képest. Mintegy 200 gettóban és 150 más koncentrációs központban (zsinagógák, iskolák, közösségi épületek stb.) mindössze hét hét leforgása alatt 437 ezer zsidót zsúfoltak össze.⁴⁰ Ezekből a gyűjtőtáborokból tehervonatokkal megsemmisítőtáborba szállították őket, döntően a németek által megszállt lengyelországi Auschwitz-Birkenaubába.

A *Szamos* cikkeit olvasva elmondható, hogy a „végső megoldás” utolsó periódusa folyamán nincs olyan oldal, amelyen a lap legalább egy cikkben ne „zsidózna”. De sokkal gyakoribb, amikor egy-egy oldalon két-három vagy akár négy, zsidókat érintő rendelettel, korlátozással is foglalkoztak. Az átláthatóság érdekében ezeket is kategóriákba soroljuk: *kormánypárti elköteleződés, zsidóellenes intézkedések, bűncselekmények és kihágások, illetve a deportálást követő időszak eseményei*. Fontos azonban megemlíteni, hogy a Sztójay Döme miniszterelnöki kinevezése előtti időszakban, azaz 1944. január 1-jétől március 22-ig a zsidókról hátrányosan megkülönböztető hangnemben nem írtak, sőt még a keresztény értékeket sem említették.

Az újságban a *kormánypárti elköteleződés / szélsőjobboldali meggyőződések* írásai a német megszállással és Sztójay Döme színre lépésével megváltozó politikai helyzet következtében kaptak helyet. Az első cikk elköteleződéssel indított az újonnan alakult kormány, annak jövőbeni lépései és döntései mellett, majd a Magyar Távirati Irodától (MTI) átvett jelentésben azt is közölték, hogy az országba német csapatok érkeztek. Mindez a kölcsönös támogatás jegyében, a háromhatalmi egyezményben szövetkezettekkel, a közös ellenség ellen történik, magyarázták, azért, hogy az ország hatékonyan védekezhessen a bolsevizmus ellen. Ezután ismertették, hogy Horthy kormányzó a berlini követet, Sztójay Dömét bízta meg kormányalakítással, aki miniszterelnök és külügyminiszter is lett egy személyben.⁴¹ Később MTI-jelentésben közölték a miniszterelnöknek a tengerentúli magyarsághoz intézett rádióüzenetét. A központi gondolat az volt, hogy a magyar nemzetnek a Német Birodalommal szövetségben élet-halál harcot kell vívnia.

Ezért küzdünk, és ezért távolítjuk el a zsidókat, a bolsevizmus szálláscsinálóit, a magyar életből és a magyar földről. [...] A világon szétszóródott magyarság helyére betört a keleti fajú zsidóság. A magyarság ősi jogait akarjuk megvalósítani akkor, amikor az országot megtisztítjuk a zsidóktól, és megeremtjük azt a helyzetet, hogy fiaink ne legyenek kénytelenek külföldön keresni boldogulásukat.⁴²

⁴⁰ KÁDÁR Gábor-VÁGI Zoltán, *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*, Budapest, Jaffa, 2013, 172.

⁴¹ Sztójay Döme alakította meg az új magyar kormányt, *Szamos*, 73. évf., 67. sz., 1944. március 23., 1-2.

⁴² Sztójay Döme miniszterelnök: A nemzet élet-halál harcával a szovjet halálos ölelésétől akar megmenekülni, *Szamos*, 76. évf., 116. sz., 1944. május 24., 1.

Másik beszédében a miniszterelnök hangsúlyozta, hogy a kormány új, tiszta, keresztény erkölcsű, jobboldali, fajvédelmi politikát valósít meg, és a zsidókérdést gyökeresen megoldja.⁴³

Vitéz Endre László belügyi államtitkár szolgálattételre rendelése után mondott rádióbeszédének a szövege MTI-közleményben is olvasható volt:

...a zsidóság mindenkor magáévá tette a célt, hogy a nem zsidó nemzeteket maga uralma alá hajtsa. [...] Hitler megszüntette ezeket a célokat és törekvéseket. Nekünk is szükségünk volt a német példára és a zsidósággal való harcba szállásra.⁴⁴

Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály sajtóért felelős államtitkár terveit a *Hétfői Magyarország* című újságból átvéve közölték. Sajátos államtitkári pozíció lett az övé: egy kézben egyesítették a sajtóval, rádióval, könyvkiadással kapcsolatos ügyek intézését. Erdemeit méltatva megírták, hogy megbízatásának első napján 29 lap betiltását szorgalmazta.⁴⁵ Később MTI-jelentésben a magyar szellemi élet megtisztításáról szóló rádióbeszédét ismertették: 1938-ban 230 zsidó sajtóterméket szüntettek meg, közölte.⁴⁶

A *zsidóellenes intézkedések, rendeletek* kategória tartalmazza a legtöbb cikket. Március 31-én a teljes címlapot a legújabb zsidóellenes rendeleteknek szentelték. Az első leszögezte, hogy zsidó lakásokban tilos nem zsidókat háztartási alkalmazottként foglalkoztatni. A második megszabta, hogy a zsidókat el kell bocsátani az állami, törvényhatósági, községi, közalapítványi, közüzemi szolgálatból. Továbbá közmegebízatásaikat közjegyzői és helyettesi, hites tolmácsi, bírósági szakértői, szabadalmi ügyvivői minőségekben is meg kell szüntetni. Május 31-ig minden zsidó ügyvédet törölni kell az ügyvédi kamarákból. A harmadik rendelet szerint április 30-ig a zsidók sajtókamarai, szín- és filmművészeti kamarai tagságát is meg kell szüntetni. A következő alcím elmagyarázta, ki tekintendő zsidónak az 1941. évi XV. törvénycikk alapján; aki félvér, tehát két nagyszülete keresztény, kettő pedig zsidó, az csak abban az esetben nem számít zsidónak, ha kereszténynek született, vagy ha hétéves kora előtt átkeresztelkedett. Csak azon zsidók vannak kivételes helyzetben, akik különböző, egyébként nagyon nehezen elnyerhető vagy többször elnyert kitüntetésekben részesültek. Az MTI nyomán ezen a címlapon

⁴³ Legújabb: A Magyar Távirati Iroda lapzártakor érkezett jelentései – A Sztójay-kormány bemutatkozását lelkesedéssel fogadta az országgyűlés, *Szamos*, 76. évf., 116. sz., 1944. május 24., 6.

⁴⁴ Vitéz Endre László államtitkár rádióbeszéde, *Szamos*, 76. évf., 142. sz., 1944. június 26., 2.

⁴⁵ Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár-kormánybiztos tervei, *Szamos*, 76. évf., 86. sz., 1944. április 18., 3.

⁴⁶ Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály sajtókormánybiztos rádióbeszéde az új magyar szellemségről, *Szamos*, 76. évf., 114. sz., 1944. május 22., 2.

még két kötelezettségről számoltak be: a gépjárművezetői engedélyek bejelentéséről és a sárga csillag viseléséről, amely minden hatodik életévét betöltött zsidóra nézve kötelezőnek számított.⁴⁷

A továbbiakban, március 29-től június 5-ig, a *Szamos* hatvan különböző hírt, felhívást, rendeletet, közleményt, MTI-től átvett anyagot közölt, amelyekben a naponta megjelenő kormányrendeletekről számoltak be. Ezek mindegyike a zsidóellenes intézkedéseket tartalmazta a gazdasági-társadalmi-politikai ellehetetlenítésükre vonatkozóaktól kezdődően egészen a gettóba zárásukat elrendelő intézkedésig.

A *bűncselekmények és kihágások* kategóriájába számos részletgazdag cikk, felhívás, tudósítás került, hiszen a korlátozó és tiltó intézkedések tömkelege értelemszerűen és el nem ítéhető okokból sok mulasztást és a rendeletek kiadását vonta maga után. Nagyon gyakori volt a megkülönböztető jel viselése körüli fennakadás, amelyért enyhébb, néhány napos elzárást szabtak ki büntetésül. Ugyanakkor az utazási tilalmat megszegőket már néhány hónapos börtönbüntetéssel sújtották. Fény derült arra is, hogy lengyel zsidók valóságos okmánygyárat működtettek a városban, és a szökni kívánóknak borsos áron kitűnő minőségű hamis iratokat készítettek.⁴⁸ Voltak továbbá élelmiszerjegy-hamisítási ügyek is.

Az elrejtett vagyonok után különösen nagy hajszát folytattak. Több esetben tartottak házkutatásokat, és a keresztény lakosok részéről jó néhány feljelentés érkezett a gyanúsán kevés értékű tárgyat bejelentő zsidókat illetően.⁴⁹ Jellemző volt, hogy a zsidók értékeiket befalazták, földbe, pincébe, esetleg padlásra rejtették. Az előkerülő vagyontárgyak sora naponta növekedett, ami a szerkesztőséget folyamatos lázban tartotta. Egy ilyen esetről szóló cikk félmillió pengő értékű, elásott ékszerek megtalálásáról írt.⁵⁰ A jelentős vagyonok kézre kerítését sokszor valóságos kincsvadászati akciókként tálalták.

A zsidó szellemre jellemző, hogy a gyönyörű külsejű ház belül csupa piszok. Az udvarban, amit kívülről nem láthattak, egy hajder, magyarul ortodox zsidó iskola volt, ahol a „választott nép” kaftános fiai a Talmudból és Cion könyveiből tanulták, hogy hogyan hódítsák meg a világot a zsidóság számára. Jellemző azonban vallásos buzgóságukra, hogy a szentírások olvasása mellett a kincsgyűjtésre is ráérttek [...].⁵¹

⁴⁷ Fontos rendeleteket adott ki a kormány, *Szamos*, 76. évf., 73. sz., 1944. március 31., 1.

⁴⁸ Nem tudták megmondani, hogy van-e oltár a református templomban, *Szamos*, 76. évf., 104. sz., 1944. május 9., 3.

⁴⁹ Sok bejelentés történik a rendőrkapitányságon zsidóértékek elrejtéséről, *Szamos*, 76. évf., 113. sz., 1944. május 20., 3.

⁵⁰ Egyre-másra kerülnek napvilágra az elrejtett, vagyonerő zsidóértékek, *Szamos*, 76. évf., 111. sz., 1944. május 17., 3.

⁵¹ Mesébe illő kincseket találtak egy ungvári zsidóházban, *Szamos*, 76. évf., 117. sz., 1944. május 25., 4.

Arról, hogy mekkora értékű vagyont birtokoltak a zsidók, országosan is becslések és kimutatások jelentek meg, s az ilyen típusú információkat rendszerint a regionális lapokból is átvették.⁵² Arról is tájékoztattak például, hogy értekezletén a Magyar Megújulás Pártja a zsidó műtárgyvagyon lefoglalásának problémáival foglalkozva megállapította, hogy a zsidó tulajdonban levő műtárgyvagyon 8-10 millió pengőre tehető.⁵³ Ami Szatmárnémetit illeti, mint közölték, itt megközelítőleg 4 millió pengő értékű készpénzt, ékszer és értékpapírt szolgáltatottak be a zsidók,⁵⁴ de később arról is beszámoltak, hogy ez csupán kis része tényleges vagyonuknak: a táborba szállítás első napján 65 ezer, míg a másodikon 22 ezer pengőt szolgáltatottak be.⁵⁵ Az elrejtett vagyonok utáni hajszát a zsidók elszállítása után tovább folyt,⁵⁶ júniusban már több milliót érő vagyontárgyak megtalálásáról számoltak be.⁵⁷ Ugyanakkor zsidó holmit keresztények is elrejtettek, ez sok esetben közös megengedés alapján történt, ideiglenes megőrzésre átveve az értékeket.⁵⁸ A keresztények efféle magatartását úgy tálalták, mint akik magukról megfeledeztek, megtévelyedtek.⁵⁹

A zsidók a táborba zárás előtt és az ország területéről is kíséreltek meg szökéseket. A lap a táborba zárás előtt bujkáló zsidók esetét is részletezte, illetve azt is megírta, ha valaki a táborból szökni próbált.⁶⁰ Őket sok esetben keresztények segítették. A zsidóbújtatókra nemegyszer börtönbüntetés várt.⁶¹ Az elszállítás előtt szintén többen megpróbáltak elrejtőzni.⁶²

A legutolsó kategória a *deportálást követő időszak eseményeit* tartalmazza. Először is megírták, hogy amióta a zsidókat a gazdasági-üzleti életből kikap-

⁵² 32 és fél millió pengő vagyont jelentettek be a kecskeméti zsidók, *Szamos*, 76. évf., 117. sz., 1944. május 25., 4.

⁵³ 10 milliárd pengő értékű műtárgy van a zsidóság kezén, *Szamos*, 76. évf., 92. sz., 1944. április 25., 2.

⁵⁴ Hozzávetőleges becslés szerint négy millió pengő értékű készpénzt, ékszer és értékpapírt szolgáltatottak be Szatmáron a zsidók, *Szamos*, 76. évf., 102. sz., 1944. május 6., 3.

⁵⁵ A szatmári zsidóság csak kis hányadát jelentette és szolgáltatotta be vagyonának és értékeinek, *Szamos*, 76. évf., 115. sz., 1944. május 23., 3.

⁵⁶ Az ezeregyéjszaka meséi elevenednek meg a zsidó lakások rejtékhelyein, *Szamos*, 76. évf., 135. sz., 1944. június 15., 3.

⁵⁷ Nyusztprém köpeny, bársony bochersapka, nászing és más rekvizitumok kerülnek elő a zsidó rejtékhelyekről, *Szamos*, 76. évf., 128. sz., 1944. június 9., 3.

⁵⁸ Sok keresztény fogadott el zsidóértéket Szatmáron megőrzés végett, *Szamos*, 76. évf., 114. sz., 1944. május 22., 5.

⁵⁹ Magukról megfeledezett keresztény magyarok részt vettek Szatmáron is a zsidó vagyonok elrejtésében, *Szamos*, 76. évf., 106. sz., 1944. május 11., 2.

⁶⁰ Két zsidó nő kiszökött a táborból, *Szamos*, 76. évf., 102. sz., 1944. május 6., 3.

⁶¹ Zsidóbújtásért harmincnapos elzárásra ítélte a rendőrbíró Gampe István Félix-fürdői szállóást, *Szamos*, 76. évf., 111. sz., 1944. május 17., 5.

⁶² A szatmári rendőrkapitányság bravúros nyomozás után 15 megbújt zsidót fedezett fel az egyik Kölcsey utcai befalazott pincében, Szatmáron, *Szamos*, 76. évf., 130. sz., 1944. június 12., 3.

csolták, és számukra kényszerlakhelyet jelöltek ki, az intellektuális bűncselekmények erősen megcsappantak. A legjobb hír ezzel kapcsolatban a feketepiac eltűnése, vélték.⁶³ A piacon is árcsökkenést figyeltek meg „a jellegzetes kinézésű zsidó árusok” eltűnésével, akikről azt írták, hogy portékájuk a piszokról volt nevezetes. A cikkíró S. M. szerint a zsidók nem hiányoznak senkinek.⁶⁴

A Szatmárnémetiben felállított gettóból összesen 18 863 személyt szállítottak el, hat transzporttal, Szatmárnémeti–Kassa–Auschwitz–Birkenau útvonalon. Május 19-én 3 ezer, 22-én 3300, 26-án 3336, 29-én 3306, 30-án 3300, végül pedig június 1-jén 2615 zsidót hurcoltak el.⁶⁵ Bár arról konkrétan nem adtak hírt, hogy mely napokon hány transzporttal, hány zsidót és hová visznek, arról viszont beszámoltak, hogy a környéken hány zsidót gyűjtöttek táborba.⁶⁶ A fővárosból átvett hír megindokolta, hogy miért volt szükség a zsidók összetömörítésére: rengeteg kémkedési ügy bizonyította, hogy a zsidók az ellenséggel szoros összeköttetésben álltak. Ugyanitt közölték, hogy Ungvár, Munkács, Kassa, Beregszász, Máramarossziget és Huszt környékén a zsidóság „már kivonult a lakosság köréből”.⁶⁷ Később már Szatmárnémeti vonatkozásában is jelentették, hogy megtörtént a zsidótábor kiürítése: felszabadultak a gettó lakásai, zsidótlanítva lett a város. Mindezek nem külön hírekben jelentek meg, hanem a további intézkedéseket sejtetve az elszállítás tényét csupán mintegy mellékesen említették. Miután a szatmári zárt tábor már kiürült, közölték, hogy a főispán elrendelte a lakások fertőtlenítését, rendbehozatalát és összeírását. Ezek után megkezdik a lakások kiosztását.⁶⁸ Az elkobzott lakásokat a sokgyermekes és egészségtelen házakban élő szatmári magyar dolgozók körében osztották ki.⁶⁹ Június 9-én már azt is közölték, hogy közel 3 ezer lakás szabadult fel, ez ügyben a lakáshivatalhoz eddig 3200 kérvényt adtak le, viszont csak a leginkább rászorulóknak kapnak lakást.⁷⁰

⁶³ A zsidó táborok felállítása óta sokkal kevesebb bűncselekmény fordul elő, *Szamos*, 76. évf., 115. sz., 1944. május 23., 2.

⁶⁴ Látogatás a zsidótalanított ócskapiacra, *Szamos*, 76. évf., 107. sz., 1944. május 12., 7.

⁶⁵ BRAHAM–TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 305. A fenti napokon haladtak át a vonatok Kassán. Dr. Gaskó Miklós kassai ügyvéd hagyatékában maradt fenn a Kassán áthaladó 137 deportálószerelvény listája. A teljes listát közli: MOLNÁR Judit (szerk.), *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*, Budapest, Scolar, 2014, 320–323.

⁶⁶ Beregszászon 15.000 zsidót gyűjtöttek táborba, *Szamos*, 76. évf., 105. sz., 1944. május 10., 2.

⁶⁷ A hadművelési területhez közel eső országrészekeken végrehajtották már a városok és községek teljes zsidótalanítását, *Szamos*, 76. évf., 95. sz., 1944. április 28., 2.

⁶⁸ Felszabadultak a zárt tábor lakásai, megkezdődnek a munkás lakáskiigénylések kielégítései, *Szamos*, 76. évf., 124. sz., 1944. június 3., 3.

⁶⁹ Rövidesen megindul Szatmáron a lakáskiutalás, *Szamos*, 76. évf., 119. sz., 1944. május 27., 4.

⁷⁰ Ötven egészségtelen odúban lakó üzemi munkáscsalád kap legelőször lakást Szatmáron, *Szamos*, 76. évf., 128. sz., 1944. június 9., 3.

Szatmárnémetiben egyes szociális intézmények, mint a városi aggmenház és a bölcsőde, a volt zsidó lakásokban kaptak helyet.⁷¹ Innen indult dr. Endrődy Barna főispán ötletként a felruházási akció is. A zsidó lakásokban felhalmozott élelmiszereket is felkutatják, és közfogyasztásba bocsátják, hangzott az újabb ígéret. Korábban 6 ezer fő jelezte, hogy igényt tart a lakásokban hagyott ruhaneműkre.⁷² A városban ezzel a feladatkörrel a Népjóléti Ügyosztály foglalkozott.⁷³

Nagybánya és hetilapjai

A nagybányai zsidó közösségnek zsinagógája, külön iskolája és óvodája volt. Iparosaik szövetségbe tömörültek. Az impériumváltás után karitatív és vallási szervezeteik megerősödtek, egyre inkább képviseltették magukat gazdasági és művelődési téren. A Nagybányán élő zsidó értelmiség, mintegy 50 család, élénken tevékenykedett.⁷⁴ Ugyanakkor a gazdasági életben is jelentős szerepet tölthettek be: a Weiser fivérek Phönix gyára kénsavat, műtrágyát és ecetet állított elő, de jelentős volt a Weiss Sámuel-féle festék-, grafit- és vegyszergyár is.⁷⁵ A magyar hatóságok a városba 1940. szeptember 7-én tértek vissza.

A Nagybánya című hetilap

A hetilap cikkei, 1940. szeptember–december

A *Nagybánya* című lap kezdetben a *Bányavidék* címet viselő hetilap mellék-lapjaként jelent meg, ez 1940. szeptember 11-től változott, attól kezdve az újság már csak egyetlen, független társadalmi hetilapként jelent meg minden vasárnap, *Nagybánya* címmel.⁷⁶ A hetilap általában csak kétoldalas, némely lapszám négy oldalon jelent meg. A felelős szerkesztő és egyben a lap igazgatója Krizsán P. Pál volt.

A hetilap, bár beszámolt az országgyűlés üléseiről és napirendi pontjairól, a harmadik zsidótörvény előkészületeiről csak néhány szóban, tárgyilagosan írt, mint ahogy a város zsidó lakosságáról is ebben a periódusban. Az első vezércikk, amely az új világnézetről szólt, november 10-én jelent meg, dr.

⁷¹ Két jelentős szociális intézmény megvalósítását tette lehetővé a zsidó birtokok zár alá vétele, *Szamos*, 76. évf., 107. sz., 1944. május 12., 7.

⁷² Hatzren kértek Szatmáron a zsidóktól átvett ruhaneműkből, *Szamos*, 76. évf., 113. sz., 1944. május 20., 3.

⁷³ Varázslat a Népjóléti Ügyosztályban, *Szamos*, 76. évf., 120. sz., 1944. május 30., 3.

⁷⁴ BRAHAM–TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 326–327.

⁷⁵ HALMOS, *i. m.*, 112.

⁷⁶ *Nagybánya*, 38. évf., 38. sz., 1940. szeptember 11., 1. (Rendkívüli kiadvány)

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

Berde Frigyes tollából. Olyan összetartó, egységes közvélemény kialakulását óhajtotta, amely csak a faji öntudat alapjain épülhet fel.⁷⁷ A Baross Szövetséggel kapcsolatban később csak röviden jegyezték meg azt, hogy tagjai a visszacsatolt területeken erős keresztény kereskedelmet fognak megteremteni.⁷⁸ A december 22-i számban Teleki Pál kormányfőnek a Magyar Élet Pártja ülésén tartott beszédéből a zsidókra vonatkozóan mindössze annyit közöltek, hogy a kormányfő radikális, de értelmes zsidótörvény megalkotását ígérte.⁷⁹

A Nagybánya című hetilap cikkei, 1941. május–szeptember

Ebben az évben már minden lapszám négyoldalas, ennek ellenére ebben a periódusban még keveset, mindössze öt esetben írtak a zsidókról, azt is leginkább összefoglaló-informatív jelleggel. Ezek közül négy esetben a Szemle rovatban találunk egy-egy rövidre szabott jelentést, információcsöpögtetést, ez ugyanis jellemzően a belföld-politika témaköröket tartalmazta. Megírták, hogy rövidesen összeül a képviselőház megvitatni a házasságkötést megelőző kötelező orvosi vizsgálat törvényjavaslatát.⁸⁰ Majd tárgyilagosan közölték, hogy ez a vegyes házasságok kérdésének szabályozását célozza.⁸¹ A július 6-i címlapon pedig mindössze annyi jelent meg, hogy megszavazták a házassági törvény módosításáról szóló törvényjavaslatot.⁸² Hogy mennyire visszafogottan fogalmaztak és közöltek híreket ez idő tájt, arról a Baross Szövetség helyi fiókjának értekezletéről szóló cikk árulkodik: még csak nem is utaltak a zsidó kereskedőkre,⁸³ noha a szövetség nézetei országszerte ismertek voltak.

A Nagybánya című hetilap cikkei, 1944. január–július

A hetilap esetében a Szamoshoz hasonló tendenciát figyelhetünk meg: 1944-ben a Sztójay-kormány megalakulásáig olyan hír nem jelent meg, amely a zsidóknak vagy a zsidókról szólna. A kormányalakításról a március 26-i lapszám címlapon számolt be. A cikk a szövetségi hűség jegyében íródott, és akárcsak a szatmárnémeti újság, a *Nagybánya* is az MTI jelentését közölte.⁸⁴

⁷⁷ BERDE Frigyes, Magyar világnézet, *Nagybánya*, 38. évf., 47. sz., 1940. november 10., 1.

⁷⁸ Belföld, *Nagybánya*, 38. évf., 48. sz., 1940. november 17., 1.

⁷⁹ Belföld, *Nagybánya*, 38. évf., 53. sz., 1940. december 22., 1.

⁸⁰ Szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 39. évf., 24. sz. 1941. június 8., 1.

⁸¹ Szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 39. évf., 25. sz., 1941. június 15., 1.

⁸² Szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 39. évf., 28. sz., 1941. július 6., 1.

⁸³ A Baross Szövetség, *Nagybánya*, 39. évf., 37. sz., 1941. szeptember 7., 3.

⁸⁴ Szövetségi hűség, új magyar kormány, *Nagybánya*, 42. évf., 13. sz., 1944. március 26., 1.

A zsidókat említő következő írás mindössze arról számolt be, hogy kormányrendeletek jelentek meg a zsidókérdés szabályozására, illetve hogy a fajvédelmi törvény alapján a zsidók megkülönböztető jelzéseiről intézkednek.⁸⁵ A Belföldi Szemle rovatban a zsidó vagyonok zár alá vételének hírért jelentették be röviden, továbbá kereskedelmi és iparvállalataik lefoglalását.⁸⁶ A kereskedelemügyi miniszter elrendelte a zsidó üzletek bezárását és árukészleteik lefoglalását, írták később. Azt is közölték, hogy a kormány Magyarországi Zsidók Szövetsége néven megalakíttatja a zsidók önkormányzati és érdekképviseleti szervezetét.⁸⁷ Ezt követően a zsidó üzletek tulajdonosváltásáról is hírt adtak.⁸⁸

A zsidókat a rémhíreket és ellenséges propagandát terjesztők kapcsán is említették. Megírták, hogy az őrizetbe vettek közül a legtöbben zsidó férfiak, akik ellen szigorított eljárás van folyamatban,⁸⁹ majd elmondták, hogy a letartóztatottakat internálták és Budapest felé irányították.⁹⁰ Ezek az internálások valószínűleg az április 4. hajnali események következményei voltak, az ezekről szóló beszámolót cenzúrázták. Aznap ugyanis a város virilis zsidó lakosságát letartóztatták, gyűjtőtáborba vitték, és a magyarországi zsidók közül elsőként deportálták Auschwitzba.⁹¹ A tömeges deportálást csak ezután kezdték meg. A gettót a Bernáth-féle vas- és fémgyár udvarán állították fel.⁹² A gettóba zárásról is beszámoltak, megírván, hogy a kitelepítés május 3-án reggel 5 órától éjjel 24 óráig, gyors intézkedésekkel történt. Ezt követően zsidók a városban nem tartózkodhattak, kivéve azokat, akikre a sárga csillag viselése nem vonatkozott. A tábort senkinek sem volt szabad megközelíteni, az őrség fegyverhasználatra is fel volt jogosítva. Kivétel a zsidók által megválasztott tanács öt tagja, akik a tábort néha engedéllyel elhagyhatták. A táborba kerülőket pontosan nyilvántartják, ígérték. Számuk a május 7-i lapszám szerint körülbelül 2300 fő volt. Felsőbánya, illetve a nagybányai, a kápolnokmonostori és a nagysomkúti járások zsidó lakossága a borpataki táborba került, a Mocsányi-féle birtokra. A csecsemőket, az öregeket és a betegeket a zsinagógákban helyezték el.⁹³ Arról is beszámoltak, hogy a táborban

⁸⁵ Heti szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 42. évf., 15. sz., 1944. április 9., 1.

⁸⁶ Heti szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 42. évf., 17. sz., 1944. április 23., 1.

⁸⁷ Heti szemle a bel- és külföldi eseményekről, *Nagybánya*, 42. évf., 18. sz., 1944. április 30., 1.

⁸⁸ Mi lesz a zsidó üzletekkel?, *Nagybánya*, 42. évf., 19. sz., 1944. május 7., 1.

⁸⁹ Több őrizetvétele városunkban, *Nagybánya*, 42. évf., 15. sz., 1944. április 9., 2.

⁹⁰ Az ellenséges propaganda és rémhírterjesztők letartóztatottjai, *Nagybánya*, 42. évf., 17. sz., 1944. április 23., 3.

⁹¹ BRAHAM-TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 328.

⁹² Uo., 330.

⁹³ Befejződött a zsidók kitelepítése, *Nagybánya*, 42. évf., 19. sz., 1944. május 7., 2.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

levők élelmészét betiltották, mivel a lakásaikban felhalmozott élelmiszerek egyelőre elegendőek erre a célra.⁹⁴

A Szamosban már feltűnt anyag, a magyar sajtó új útjáról nyilatkozó vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály rádióbeszéde, a *Nagybánya*ból is visszaköszönt.⁹⁵ Továbbá visszaélésekről is beszámoltak: elzárások a sárga csillag nem vagy szabálytalan viselése miatt, betörések a lepecsételt zsidó lakásokba, rejtőzködő zsidók megtalálása. A *Nagybánya* is tájékoztatta a lakosokat, hogy internálás vár a zsidókat rejtegető keresztényekre, ahogy azokra is, akik megőrzésre zsidó vagyontárgyakat vettek át, vagy akik a zsidótlanítás idején loptak. MTI-jelentést is átvettek: a Baross Szövetség közölte, hogy az áru nélkül álló zsidó üzletek immáron kiigényelhetők.⁹⁶ Összefoglalót tettek közzé a piaci árakról, amelyben üdvözölték, hogy a zsidóknak a gazdasági életből való kikapcsolásával a feketepiacot is sikerült kiirtani.⁹⁷

A Nagybánya és Vidéke című hetilap

Az újság az 1940-es évben *A nagybányai és vidéki üzemek munkásfiskolájának hivatalos közlönyeként* jelent meg. Azonban az 1940. évi, 66. évfolyam utoljára június 20-án látott napvilágot, emiatt elemzés tárgyát csak a második fókuszperiódustól kezdődően képezte.

A Nagybánya és Vidéke hetilap cikkei, 1941. május–szeptember

Az újság 1941-ben indult újra politikai, társadalmi és mezőgazdasági hetilapként. Felelős szerkesztője Gyulay J. Károly, felelős kiadója 1941 februárjától Bernhardt Istvánné volt.

A hetilap zsidókat érintő írásait ez esetben a legkézenfekvőbb a következő két kategóriába sorolni: *a külföldi zsidók ügyei* és *a magyar zsidók ügyei*. Utóbbi kategóriában az olvasók például arról értesültek, hogy vitéz Lukácsy Béla szerint sok a kibúvó a zsidótörvényben, és hogy törvényjavaslatokat készülnék benyújtani a zsidó ügyvédek számának korlátozása céljából; emellett írnak a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatról, amely elősegítené a keresztények és zsidók közti házasság megakadályozását.⁹⁸ Egy újabb korláto-

⁹⁴ Szigorú intézkedések a helybeli zsidóügyekben – Tudnivalók, keresztény letartóztatások, rögtönítélő bírások, gyors ítélet, *Nagybánya*, 42. évf., 20. sz., 1944. május 14., 2.

⁹⁵ Vitéz KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály, A magyar sajtó új útja, *Nagybánya*, 42. évf., 22. sz., 1944. május 28., 1.

⁹⁶ Tudnivalók az igénylések kérdésében, *Nagybánya*, 42. évf., 23. sz., 1944. június 4., 2.

⁹⁷ Még mindig nagyon drága a nagybányai piac, *Nagybánya*, 42. évf., 27. sz., 1944. július 3., 3.

⁹⁸ Újabb törvényjavaslat a zsidókérdésben, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 24. sz., 1941. június 14., 4.

zás a rádiókereskedői engedélyek visszavonását rendelte el.⁹⁹ A Baross Szövetség által arról is értesítettek, hogy Kárpátalján a kormányzói biztos gyökeresen megoldotta a zsidókérdést, mivel valamennyi ott élő személyautó-fuvaros és bérkocsizó zsidó iparigazolványát bevonta.¹⁰⁰ Mint írják, a zsidókat a vármegyei alispán a Szatmár vármegye visszacsatolt területén tartandó országos és hetivásárokról, búcsúkról és napi piacokról is kitiltotta.¹⁰¹

A *külföldi zsidók helyzete* kategóriájába sorolt írások száma vetekszik a belföldi zsidókat érintő ügyekről szóló cikkekével. Részletes beszámolóban magyarázták a német–szovjet háború okait, a bolsevista Oroszországot jelölve meg a civilizáció és az európai keresztény kultúra legnagyobb ellenségeként. Az oroszok elleni támadás kapcsán Hitlernek a német néphez intézett beszédéből idéztek.¹⁰² Az olvasók a környező országok, illetve a világ zsidóinak helyzetéről rövidhírekből értesülhettek: Kelet-Afrika, Franciaország, Észak-Amerika, Horvátország, Franciaország és legtöbbször Románia zsidóinak sorsáról.

Ahogy azt már a *Szamosból* is megtudtuk, a Máramaros vármegyei alispán visszatelepedésre szólította fel a megye Galíciából bevándorolt 55 ezernyi zsidóját. Erről itt is beszámoltak. Cinikus módon úgy fogalmaztak, hogy a „galiciánerek” javára remélhetőleg más érintett erdélyi városok is tesznek hasonló intézkedéseket, és hogy megszokott lakhelyükre, otthonukba bizonyosan örömmel térnek majd vissza.¹⁰³ A következő lapszámban már arról írtak mindössze hatsoros, eldugott hírben, hogy az országból 12 ezer orosz és lengyel zsidót távolítottak el toloncúton, legtöbbjük az utolsó néhány évben lépte át a határt. Azokat is el fogják távolítani, akik állampolgárságukat elmulasztották rendezni, ígérték az újságírók.¹⁰⁴

A Nagybánya és Vidéke című hetilap cikkei, 1944. január–július

1944-től a *Nagybánya és Vidéke* szombatoként megjelenő politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap lett. Felelős szerkesztője Pakocs Károly, majd áprilistól Kazatsay Gyula volt, míg a felelős kiadó Berentés Lászlóné. Rovatok ez évtől kiegészültek, és közel mindenik címlapon vezércikk jelent meg.

⁹⁹ Zsidó rádiókereskedői engedélyek visszavonása, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 29. sz., 1941. július 19., 2.

¹⁰⁰ Bérautósokat és bérkocsisokat keresnek Kárpátaljára, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 30. sz., 1941. július 26., 2.

¹⁰¹ Kitiltották a zsidókat az országos, és hetivásárokról, búcsúkról és napi piacokról, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 23. sz., 1941. június 7., 4.

¹⁰² Teljes erővel folyik a német–szovjet háború, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 36. sz., 1941. augusztus. 30., 4.

¹⁰³ Hazatérnek a „Galiciánerek”, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 30. sz., 1941. július 26., 4.

¹⁰⁴ Tizenkétezer orosz, *Nagybánya és Vidéke*, 67. évf., 32. sz., 1941. augusztus 9., 5.

Nem meglepő módon Sztójay kormányalakításáig zsidókérdéssel foglalkozó cikkeket ebben a hetilapban sem találunk. Sőt, az első információt a kisebbséggel kapcsolatban csak április elsején csöpögtették. Később azonban már többször és részletesen írnak a zsidókról, gyűlöletkeltő, antiszemita véleményanyagaik pedig egyértelműen kiemelkednek a sorból. A könnyebb értelmezhetőség érdekében a következő kategóriákba kerültek cikkeik: *zsidóellenes intézkedések, kihágások és büntetések*, illetve *uszító vezércikkek*.

A *zsidóellenes intézkedések* kategóriájában a kormány rendeleteiből címlapon közöltek. Elsőként a megkülönböztető jelzés bevezetésére vonatkozó rendeletről és a sárga csillag rendeltetésszerű viseléséről írtak, utána arról, hogy ki számít zsidónak. A korábbi lapszámokból már ismert szövegrészletektől ez sem különbözött.¹⁰⁵ Rögtön alatta arról is írtak, hogy zsidók keresztény cselédet nem tarthatnak.¹⁰⁶ A következő oldalon a Szerdától-Szerdáig rovat belföldről szóló részében megírták, hogy a zsidóknak tilos elhagyniuk a fővárost, valamint hogy a sajtó-, ügyvédi és színi kamarákból is törlik tagságukat, továbbá szombaton is kötelesek nyitva tartani üzleteiket.¹⁰⁷ Közölték azt is, hogy a zsidóknak nem lehet rádiójuk, a telefonkészülék tartásával kapcsolatos jogukat pedig már korábban szabályozták.¹⁰⁸ A lakosságot arról is értesítették, hogy a kormány a bombakárosultak igényeit a zsidókkal fogja megfizettetni: az előbbieket nemcsak gyógykezelésre, hanem a károk teljes megfizetésére, vagy akár a megsemmisült házak újjáépítésére is igényt tarthatnak.¹⁰⁹ Később megírták, hogy a kibombázottak rendelkezésére bocsáthatók azok a lakások, amelyek zsidó bérlője 1942. szeptember 1. óta kiköltözött. Közölték, hogy semmiféle értelmiségi alkalmazottként nem lehet többé zsidót foglalkoztatni, valamint hogy a Központi Zsidó Tanács helyett a kormány életre hívja a Magyarországi Zsidók Szövetségét, amelynek minden sárga csillagos zsidó a tagja lett. Megállapították a zsidók új élelmezési fejadagjait. Végül megírták, hogy a további árurejtegetések megakadályozása végett a zsidó üzleteket bezárták.¹¹⁰ A kereskedőknek Nagybányán is el kellett végezniük a leltározást.¹¹¹ A zsidó vagyonok zárolásával kapcsolatban közölték a korábbi újságokból már ismert rendeletet. A bejelentési kötelezettség

¹⁰⁵ Szerda óta megkülönböztető jelzést viselnek a zsidók, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 15. sz., 1944. április 8., 1.

¹⁰⁶ Zsidók nem tarthatnak keresztény cselédet, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 15. sz., 1944. április 8., 1.

¹⁰⁷ Szerdától-Szerdáig Magyarországon, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 15. sz., 1944. április 8., 2.

¹⁰⁸ Zsidóknak nem lehet rádiójuk, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 15. sz., 1944. április 8., 4.

¹⁰⁹ Szerdától-Szerdáig Magyarországon, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 16. sz., 1944. április 15., 2.

¹¹⁰ Szerdától-Szerdáig Magyarországon, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 29., 2.

¹¹¹ Nagybányán is bezárták a zsidó üzleteket, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 29., 4.

alá eső vagyontárgyakat jogügylettel elidegeníteni, elzálogosítani nem lehetett, a március 22. után kötött átruházási jogügyleteket pedig érvénytelennek minősítették. Az érintettek a rendelet hatályba lépésétől kezdődően fix kamatozású értékpapírt, részvényt, szövetkezeti üzletrészeiről kiállított okiratot, bányarészjegyet és ezekhez tartozó szelvényeket nem tarthattak birtokukban. Be kellett jelenteni továbbá az értékpapírokat és a *safe*kat¹¹² is.¹¹³ Tudatták, hogy felülvizsgálják a zsidók mentesítő okiratait; a megkülönböztető jelzést viselők többé a nyilvános fürdőkben sem mutatkozhattak.¹¹⁴

A lap gettósításról szóló híradása minden bizonnyal a központi felhívás szövegét kölcsönözte, ugyanis korábban már találkoztunk azzal a felvezetővel, hogy ez az intézkedés a zsidók nemzetellenes magatartása miatt vált szükségessé. Ezután a gettósítás nagybányai lebonyolítását taglalták, amelyet a város másik hetilapjából már ismerünk. Megírták, hogy közel 4 ezer zsidót telepítettek ki a Bernáth-féle gyártelepre, illetve hogy a kitelepítéskor a zsidó lakásokban jelentős mennyiségű textilt, élelmiszert, ékszert és ezüstöt találtak.¹¹⁵ Később arra hívták fel a lakosság figyelmét, hogy a zsidó tábor lakóinak keresztény-magános részről történő élelmezése szigorúan tilos.¹¹⁶

A *kihágások és büntetések* kategóriájában a korábbi két vizsgált laphoz hasonlóan itt is büntetőeljárásokat olvashatunk. Megírták, hogy több egyént, nagyrészt zsidókat, őrizetbe vettek ellenséges érdekű propagandatevékenység miatt, mondván, hogy meggyengítik a belső ellenálló erőt:

Ne higgye senki azt, hogy itt csak zsidókérdésről van szó. A rémhírterjesztés hazaárulás, bárki követi is el, és a rendőrség kíméletlenül lesújt mindazokra, akik ellenőrizhetetlen eredetű, valótlan álhírekkel próbál rémületet és pánikot kelteni.¹¹⁷

A következő számból kiderült, hogy egy részüket védőőrizetbe veszik, vagyis internálják.¹¹⁸ Természetesen a *Nagybánya és Vidéke* is közölte, hogy bűnvádi eljárás indul azok ellen, akik a tulajdonukba került zsidó vagyontárgyakat nem jelentik be.

¹¹² Safe (angol) 'széf, pánccs szekrény'; itt banki őrizetbe helyezett letétet őrző pánccsrekesz is.

¹¹³ Zárolták a zsidók vagyonát, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 17. sz., 1944. április 22., 2.

¹¹⁴ Szerdától-Szerdáig Magyarországon, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 19. sz., 1944. május 6., 1.

¹¹⁵ Kényszerlakhelyre szállították a zsidókat, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 19. sz., 1944. május 6., 2.

¹¹⁶ Kis hírek: A zsidótábor, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 21. sz., 1944. május 20., 4.

¹¹⁷ Több egyént vettek őrizetbe szerdán, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 15. sz., 1944. április 8., 3.

¹¹⁸ Internálják a múlt héten őrizetbe vett egyének egy részét, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 1944. április 15., 16. sz., 4.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

Valóságos kincsek voltak felhalmozva a zsidó házaknál. Voltak úgynevezett kis zsidók, akiknek dohos, piszkos házuk tája csak nyomorúságot kiabált az oda-tévedt idegen felé. A múlt heti kitelepítések alkalmával azonban feltárultak ezeknek a szegényes külsejű és belsejű házaknak titkai. A rozszant bútorokért sok helyen még ötven pengőt sem adna senki, de ezek közül kerültek ki aztán a hihetetlen értékek...¹¹⁹

A munkával pénzt kereső, keresztény ember legfeljebb álmában látott ilyeneket mostanság, tették hozzá. A leltározásra a tanítókat és a tanárokat rendelték ki, a tankerületi főigazgatóság beleegyezésével, akik – írták – becsületesen és pontosan végezték ebbéli megbízatásukat. Még ugyanezen rovatban közölték, hogy a magyarság nagy érdeklődést mutat Nagybányán az átállás iránt a kereskedelem terén.¹²⁰

Az *uszító véleményanyagok* kategóriájába kerültek a legszélsőségesebb cikkek. A *Nagybánya és Vidéke* ezzel még a *Szamos* zsidóellenességén is túltesz. Bár a virilis zsidó lakosság eltávolításáról itt sem olvashattak, április 22-én gyűléssel, lenéző hangnemben számoltak be több nagybányai zsidó ellenes propagandatevékenység miatti internálásáról.

Szerdán délben indították útnak a csoportot. [...] Hisztériás ájuldozások, hangos sírások, jajveszékelések töltötték meg a peront. [...] Az idegtépő zokogások, sírógörcsök, az egymás karjába való ájuldozások nem akartak szűnni. Pedig azok, akiket internáltak, sokkal többet vétkeztek, mint a bűnözők. Ők az ország érdekei ellen tevékenykedtek, amit nyugodtan mondhatunk hazaárulásnak. Nagyon szerencsések voltak, hogy csak internálótáborokba vitték őket, ahol még vigyáznak is rájuk. Mindenesetre, jellemző egy ott ácsorgó magyar kijelentése: Olyan nagy dolgot csinálnak az egészből! Ha rólunk lenne szó, már rég agyonverték volna bennünket.¹²¹

Később egy címlapon közölt vezércikk az emlékezésre szólította fel a keresztény lakosságot: idézzék fel, mennyi megaláztatást és nyomort kellett elszendvedniük a zsidók miatt. Az első világháborúban, míg a magyarok a harctéren véreztek, a zsidó sajtó és irodalom előkészítette a forradalmat, amikor is terrorfiúk cinikus uszításra, tömegesen irtották a magyart. A forradalom leverése után aztán patkányokként bújtak meg, írta a lap. Ezután vezető szerepre tettek szert a pénzpiacon, a nagyiparban és a kereskedelemben, a földeket felvásárolták, az irodalomban, az újságírásban, a művészetekben is vezető szerepre emelkedtek. „Talán csak ők voltak tehetségesek? Ó, dehogy!... Nekik volt pénzük, összeköttetésük s hozzá határtalan szemtelenségük.” Ki-

¹¹⁹ Heti Krónika, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 21. sz., 1944. május 20., 2.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Heti Krónika, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 17. sz., 1944. április 22., 2.

szorították a derék magyar pályakezdő ifjakat a jó pénzkereseti lehetőségből, folytatták. A nehezen meghozott enyhe zsidótörvényeket szabotálták, és még a mostani nehéz időkből is hasznot húztak: nem ismertek fejadagot és szűkölködést. A vezércikk ekképpen zárult:

Legvégül meg kell még említenünk, hogy elbizakodott, szemtelen göggyük nem ismert határt. Még a legutolsó napokban is gúnyosan mosolyogtak a „Dávid” csillagjuk mögül, nőtagjaik pedig divatot kreáltak hozzá. Aki még ezek után is sájnálja őket, az emlékezzék egy kicsit...¹²²

A lapnak a „zsidószellemről” alkotott további nézeteit aláíratlan cikkben később is olvashatjuk. A szerző „panamázó és feketéző zsidaink összes jogtódjai”-ra vonatkozóan így fogalmazott:

Az ország zsidótalanítása nem azért történt, mert az eltávolítottak más nemzetiségűek, mint mi, mert ha csak ez lett volna a baj, élhettek volna nyugodtan mellettünk, akár a többi kisebbség. (Bár azok közül is ki lehetett volna dobni egykettőt a zsidókkal együtt.) De a zsidóság évszázadokon át tartó aknamunkája volt az, ami megfertőzte életünket, és ezért kellett szabadulni tőlük. Tőlük és főleg szellemüktől. Tehát a zsidótalanítás nem azt a célt szolgálja, hogy azokat a gazemberségeket, amelyeket eddig a zsidók csináltak, most a kereszténynek kell elkövetni. Ha pedig nem így van, akkor miért zsidótalanítottunk. Miért?¹²³

„Zsidó-vonalon” nyelvészeti kérdésekkel is foglalkoztak. Szerintük a magyar élettér megtisztításával egy időben nem ártana az anyanyelvet is megtisztítani a ferdeségektől. Ezen a következőket értették:

...a sokat ostorozott germanizmust az a faj oltotta nyelvünkbe, amelytől most szabadulni igyekszünk. A zsidó ajkakon zsargonná torzult német nyelv hatásának köszönhetünk igen sok germanizmust, amelyet inkább „judaizmusnak” nevezhetnénk.

Judaizmusként például a névelők indokolatlan használatát értették, amelyek a nyelvben ugyanolyan fölöslegesek és ártalmasak, mint az országban a zsidók, magyarázták.¹²⁴

A legutolsó, az *intézkedések a zsidótlanítás után* kategória cikkei a korábbi lapokból már ismert eseményeket írják le. A légerekbe tömörítés után maradt rengeteg ruhaneműt osztályozás céljából a városháza tanácsstermében gyűjtöttek össze, értesülhettek az olvasók. Felsőbb rendelet tette lehetővé ezek

¹²² S. Gy.: Emlékezzünk, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 20. sz., 1944. május 13., 2.

¹²³ Miért...!, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 27. sz., 1944. július 1., 4.

¹²⁴ Heti Krónika rovat: Anyanyelvünk, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 21. sz., 1944. május 20., 2.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

szétosztását a sokgyermekes, szegény munkáscsaládok között, jutányos áron. Vitéz Rózsa Gyula helyi tanácsos szervezésével össze is állították a kiosztandó csomagokat.¹²⁵ Nemes dr. Tamássy Károly polgármester pénzügyminiszeri rendelet értelmében hívta fel a lakosság figyelmét arra, hogy a zsidók hátrahagyott ingóságait, értékeit, berendezési eszközeit a pénzügyőrség leltározza és szállítja el a gyűjtőraktárba.¹²⁶

Nagykároly és a Szatmármegyei Közlöny

A városban már a 18. századtól kezdve jelentős zsidó közösség élt, egyes tagjai művelődéstörténeti szempontból is fontos szerepet játszottak, s ugyanígy a gazdasági életben is élen jártak. A Weinberger testvérpár papírgyára Nagykaroly legnagyobb ipari üzeme volt. A régió harmadik legnagyobb városában 1941-ben 2255 izraelita hitű lakost tartottak számon (14,2%).¹²⁷

Nagykaroly egyetlen magyar nyelvű újságja, a *Szatmármegyei Közlöny* című politikai és társadalmi lap hetente kétszer (szerdán és vasárnap) jelent meg nagy formátumban, négy oldal terjedelemben. Ilosvay László alapította 1847-ben, főszerkesztője Komáromy Lajos volt, 1940 novemberétől Ludovic Károly lett a felelős szerkesztő. A lap ekkor kezdett kibővílni, a vasárnapi számok már nyolccoldalasak voltak.

A Szatmármegyei Közlöny cikkei, 1940. szeptember–december

Akárcsak Szatmárnémeti esetében, a magyar honvédség a határt Nagykarolynál is szeptember 5-én lépte át. Az érkező magyarokról a *Szatmármegyei Közlöny* is derűlátó, hazaszeretettől fűtött cikkekben írt. Viszont, akárcsak Nagybánya esetében, a lakosok ebben a fókuszperiódusban Nagykarolyszerte is kevés információt kaptak a zsidókat illetően. Először októberben adtak hírt róluk: féloldalnyi terjedelemben ismertették az új, zsidókra vonatkozó zárórendeletekről szóló hirdetményt.¹²⁸ A lap legnagyobb részét még december első felében is a közigazgatási változások hírei töltötték ki. Elvértve azonban publikáltak például a nemzetiszocializmus szellemében íródott vezércikket,¹²⁹ ám ez nem említette a zsidókat, csupán informatív jellegű volt anélkül, hogy a faji kérdést érintette volna.

¹²⁵ Szegény sorsú, sokgyermekes munkáscsaládok között osztják szét a zsidók ruháit és ágyneműit, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 24. sz., 1944. június 10., 3.

¹²⁶ Hirdetmény, *Nagybánya és Vidéke*, 70. évf., 24. sz., 1944. június 10., 4.

¹²⁷ BRAHAM-TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 333-336.

¹²⁸ Új zárórendeletet adott ki a városi katonai parancsnokság, *Szatmármegyei Közlöny*, 65. évf., 70. sz., 1940. október 13., 7.

¹²⁹ Mi a nemzeti szocializmus?, *Szatmármegyei Közlöny*, 65. évf., 84. sz., 1940. december 1., 1.

Egy decemberi lapszámban mindössze azt közölték, hogy a székelyföldi faipar jelentős része zsidó kézen van, és az alkalmazottak körében sincs elegendő keresztény magyar munkaerő. De az Erdélyrészi Gazdasági Tanács a keresztény magyar szakemberek kiképzését kézbe veszi.¹³⁰

A Szatmármegyei Közlöny cikkei, 1941. május–szeptember

Ettől az évtől a *Szatmármegyei Közlöny* új főszerkesztőt kapott dr. Fábíán Sándor személyében, és a vasárnapi szám újból négy oldalra korlátozódott. Ebben a fókuszperiódusban már több zsidóellenes intézkedésről adnak hírt: ezek a *zsidóellenes intézkedések és kihágások* kategóriái.

A *zsidóellenes intézkedések* közül elsőként arról számolnak be, hogy a miniszterelnök a zsidótörvényt Erdélyre és a keleti területekre is kiterjesztette. Az első intézkedés, amelyre felhívták a figyelmet, a zsidó iparosok számára vonatkozó kötelező kimutatás benyújtási határidejének meghosszabbítása.¹³¹ Azt is megírták, hogy a vásároló iparosoknak és kereskedőknek is meg kell tenniük a bejelentést. Ennek statisztikai célja a zsidó iparosok és kereskedők százalékos arányának megállapítása.¹³² Az már csak szeptember végén derült ki, hogy a szóban forgó arány 37 százalék volt.¹³³ Legfontosabb tudnivalóként megírták, hogy a fajvédelmi törvényjavaslat megállapította a zsidó fogalmát, ennek értelmében várható lesz a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálat is, és a vegyes házasságok megtiltása.¹³⁴ A házassági javaslat vitájáról szóló vezércikkük Radocsay igazságügyi miniszter beszédére reflektált. Szerinte

A zsidóságban megvan az a hajlandóság, hogy mindig a társadalmi piramis csúcsa felé törekszik, s ennek a törekvésnek hathatós előmozdítója volt a házasság útján való beférkőzése a magasabb társadalmi rétegekbe. Ez nemcsak nem kívánatos vérkeveredéshez vezetett, de jelentette a zsidó szellemi befolyás kiterjesztését olyan területre, amelyekhez csak a házasságkötés révén juthatott hozzá.

¹³⁰ Faipari szakemberek kiképzése, *Szatmármegyei Közlöny*, 65. évf., 88. sz., 1940. december 15., 8.

¹³¹ Július 31-ig adhatják be a vállalatok és iparosok a zsidótörvény alapján kötelező bejelentést, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 37. sz., 1941. május 4., 3.

¹³² Vásároló iparosoknak és kereskedőknek is bejelentést kell tenni a zsidótörvénnyel kapcsolatban, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 41. sz., 1941. május 18., 2.

¹³³ Nagykárolyban harminchét százalék az iparigazolvánnyal rendelkező zsidó személyek száma, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 78. sz., 1941. szeptember 24., 3.

¹³⁴ Fontos törvényjavaslatokat készítettek el a különböző minisztériumok, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 50. sz., 1941. június 18., 2.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

Radocsay a zsidók szellemi befolyásának terjedését a magyar családok mételeyeinek nevezte.¹³⁵ Később a házassági törvény elfogadott módosítási javaslatát ismertették. Eszerint az a zsidó, aki magyar, tisztességes nem zsidó nővel házasságon kívül közösül, három évig terjedő fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai joggyakorlatának felfüggesztésével büntethető.¹³⁶

A *kihágások* kategóriában ebben az újságban is a zsidók által elkövetett visszaéléseket, törvénytelennek minősülő cselekedeteket tárgyalják. Felháborodva számoltak be egy esetről, amely sértő volt a magyarság nemzeti ünnepeire nézve: mint fogalmaztak, a szívvel-lélekkel való ünnepléshez őszinte érzés kell, a magyarságnak márpedig olyan képmutatókra nincs szüksége, akik a haza eszméi iránti lelkesedésüket parancsszóhoz kötik.¹³⁷

Hírül adták azt is, hogy a KEOKH nagyváradai kirendeltségének vezetője, dr. Sággy László rendőrkapitány néhány napig Nagykárolyban tartózkodott. Akik nem tudták felmutatni az állampolgárságukat igazoló okmányaikat, azok ellen eljárást indított, augusztus 1-ji haladékkal. Közölték, hogy 30 rendezetlen illetőségű zsidót a hatóság kiutasított, közülük 13 egyént Nagykárolyból, 17 galíciai illetőségű ügynevezett „beszivárgót” pedig egész Magyarországról.¹³⁸ Később megírták, hogy az országból kiutasított családokat Nagykárolyból Kőrösmezőre toloncolták, ahonnan majd visszatérnek illetőségi helyükre, Galíciába.¹³⁹ További személyeket is felsoroltak, akik kiutasítását egyéves határidőt adva jóváhagyták.¹⁴⁰ Arról is értesítettek, hogy a rendőrkapitány Nagybanán telt látogatásakor haladékat adott okmányai beszerzésére annak a 150 zsidó családfőnek, akiknek bár volt állampolgárságot igazoló okiratuk, de illetőségüket nem tudták igazolni. Ezeket újra ellenőrzésbe vette az egyik KEOKH-bizottság, és 15, magyarságát igazolni nem képes személy ellen ismét kiutasítási eljárást indítottak.¹⁴¹

A Szatmármegyei Közlöny cikkei, 1944. január–július

Az utolsó fókuszperiódus ez esetben is azt tükrözi, hogy az újság leginkább a *zsidóellenes intézkedésekkel* foglalkozott, de a *kihágások*, *bűnügyek* is napi-

¹³⁵ A magyar faj védelmében, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 55. sz., 1941. július 6., 1.

¹³⁶ Mit tartalmaz a közeljövőben életbe lépő házassági törvény új szövege, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 62. sz., 1941. július 30., 1.

¹³⁷ Ez már merészség!, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 41. sz., 1941. május 18., 2.

¹³⁸ Foglalkozásukat igazolni nem tudó rendezetlen illetőségű zsidókat utasítottak ki a városból, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 59. sz., 1941. július 20., 2.

¹³⁹ Jogerőssé vált két galíciai zsidó család kiutasítása, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 60. sz., 1941. július 23., 3.

¹⁴⁰ Ismét jóváhagyták három nagykárolyi zsidó lakos kiutasítását, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 75. sz., 1941. szeptember 14., 4.

¹⁴¹ Újabb tizenöt zsidó egyén ellen indul kiutasítási eljárás városunkban, *Szatmármegyei Közlöny*, 67. évf., 78. sz., 1941. szeptember 24., 2.

renden voltak. Ezekhez mérten jóval kevesebb helyet kaptak a *politikuskok* beszédei és az azokban felbukkanó antiszemita *nézetek*. Ebben a kategóriában a korábbi lapokhoz hasonlóan elsőként az új kormány megalakulásáról és a német megszálló csapatokról olvashatunk, MTI-jelentésben. Megírták azt is, hogy Hitler magyarországi követévé (valójában teljhatalmú megbízottjává) Edmund Veessenmayert nevezték ki.¹⁴² Arról is hírt adtak, hogy beiktatták a vármegye új főispánját. Dr. Endrődy Barna volt csendőr ezredes ezen a ceremónián a nemzetiszocialista munkásállam felépítéséről beszélt; úgy vélte, az eddig elnyomott népeknek a zsidó kapitalista elnyomás alóli felszabadulását fogja elhozni.¹⁴³

A *zsidótörvények és zsidóellenes intézkedések* kategóriába került a zsidókat érintő legtöbb írás. A legelső az egyik címlapi írás volt, amely a sárga csillag kötelező viseléséről tájékoztatott a teljes rendelet szó szerinti közlésével.¹⁴⁴ Röviden, a lap aljára elrejtve számoltak be arról, hogy a polgármester felhívása szerint a zsidó üzletek szombaton is kötelesek nyitva tartani,¹⁴⁵ illetve hogy a sárga csillagot viselő zsidók nem hagyhatják el többé lakóhelyüket.¹⁴⁶ A következő írások arról tájékoztattak, hogy a csillagot a zsidók mindenütt kötelesek viselni, ahol a lakossággal érintkeznek,¹⁴⁷ továbbá közölték, hogy kik mentesülnek e kötelezettség alól.¹⁴⁸ Megírták, hogy zsidónak minősülők katonai egyenruhát sem hordhatnak.¹⁴⁹ Később arról tudósítottak, hogy Nagykárolyban is minden zsidó üzletet bezártak: dr. Schusteritsch Béla polgármester még aznap intézkedett, amikor megkapta a miniszteri rendelkezést.¹⁵⁰ Szóltak arról is, hogy az értelmiségi pályáról történő, zsidó alkalmazottak egészére vonatkozó elbocsátás határideje szeptember 30-a lesz,¹⁵¹ továbbá hogy a zsidóknak tilos rádiót tartaniuk,¹⁵² és tilos tisztviselőként,

¹⁴² Új kormányunk van, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 15. sz., 1944. március 25., 1.

¹⁴³ Beiktatták vármegyénk új főispánját, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 24. sz., 1944. május 13., 1.

¹⁴⁴ Megjelentek az új zsidórendeletek, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 17. sz., 1944. április 1., 1.

¹⁴⁵ Szombaton is kötelesek nyitva tartani a zsidók, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 17. sz., 1944. április 1., 2.

¹⁴⁶ A sárga csillagos zsidók nem hagyhatják el lakóhelyüket, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 8., 1.

¹⁴⁷ Hol kell viselni a jelvényt?, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 8., 3.

¹⁴⁸ Kik nem kötelesek viselni a sárga csillagot?, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 8., 3.

¹⁴⁹ Zsidónak minősülők nem hordhatnak katonai egyenruhát, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 18. sz., 1944. április 8., 4.

¹⁵⁰ Nagykárolyban bezártak minden zsidóüzletet, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 19. sz., 1944. április 15., 1.

¹⁵¹ Október 1-től nem lehet többé zsidó értelmiségi alkalmazott, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 19. sz., 1944. április 15., 1.

¹⁵² Tilos zsidóknak rádiót tartani, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 19. sz., 1944. április 15., 3.

segédként vagy kereső személyként való alkalmazásuk.¹⁵³ Polgármesteri hirdményt közöltek arról, hogy a már ismert fejadagok meghatározásával szabályozták a zsidók élelmiszer-ellátását is, közellátási szelvényeket a jövőben pedig nekik nem osztanak.¹⁵⁴

A rögtön ezek után következő hír már a gettósításra vonatkozott. Az MTI-jelentés a kényszerlakhely kijelöléséről szólt, mondván, egészségesebb állapotokat kell teremteni a keresztény lakosság számára, hiszen a zsidók jóval kedvezőbb lakásviszonyok között élnek.¹⁵⁵ Hogy kijelölték a gettó helyét, arról később, május 6-án adnak hírt. Négytagú bizottság (rendőrségi közeg, városi tisztviselő, kisegítő karhatalmi polgári személy, nemzetiszocialista megbízott) keresett fel minden zsidó lakta házat, és az ott lakókat felszólították, hagyják el lakásaikat. Tizennégy napra elegendő élelmet vihetnek magukkal. Ezután kellett átvonulniuk a gettóba, amelyet a két zsinagóga és a három imaház környékén jelöltek ki.¹⁵⁶ Azt is közölték, hogy a nagykárolyi gettónak 1930 lakója van, kivéve hét kivételezett személyt, továbbá hogy a zsidónegyedben lakókkal nyolcszemélyes tanács foglalkozik, élén dr. Antal István ügyvéddel. A külön e célra létrejött rendfenntartó alakulatot Csengeri Márton vezette. Beszámolójuk szerint az egyik házban kórház működött, ahol a zsidó orvosok állandó szolgálatot biztosítottak.¹⁵⁷ Arról már csak néhány soros, eldugott hírben írtak, hogy az itt élőket hetven vasúti teherkocsival Szatmárnémetire szállították.¹⁵⁸

A *kihágások, bűnügyek* kategóriájában olyan esetek tárgyalása kapott helyet, amelyekkel már a korábbi lapszámokban is találkoztunk. Nagykárolyban is volt példa jelentős zsidó vagyonok elrejtésére, ezeket utólag a pénzügyőrség leltárba vette és biztonságba helyezte.¹⁵⁹ Az elszállított zsidók értékeire a nagykárolyi lakosságnak is fájta a foga: beszámoltak lezárt zsidó lakások feltöréséről, fosztogatásokról is. Leírták azt is, hogy a városban összesen 800 pengőt találtak, amelyet a zsidók a kötelező beszolgáltatáskor rejtettek el. Ezenkívül 131 600 pengőt vettek át tőlük a gettóba történő összegyűjtésük előtt. Ezeket az összegeket a szatmárnémeti kincstári pénztárba

¹⁵³ Újabb rendelkezések a zsidótörvénnyel kapcsolatban, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 22. sz., 1944. április 29., 1.

¹⁵⁴ Hirdmény a zsidók élelmiszer-ellátásának szabályozása tárgyában, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 22. sz., 1944. április 29., 4.

¹⁵⁵ Kényszerlakhelyet jelölnek ki a zsidóknak, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 22. sz., 1944. április 29., 2.

¹⁵⁶ Kijelölték a gettót, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 23. sz., 1944. május 6., 1.

¹⁵⁷ Befejeződött a zsidók egy helyre telepítése, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 24. sz., 1944. május 13., 1.

¹⁵⁸ Elszállították a zsidókat, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 25. sz., 1944. május 20., 4.

¹⁵⁹ Másfél éves gyermek mint nyomravezető, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 30. sz. 1944. június 17., 3.

utalták.¹⁶⁰ Ezek mellett zsidóbújtatásról is beszámoltak, és a detektívek sikeres munkáját mint jó fogást ismertették.¹⁶¹

Következtetések

Látható, hogy mindhárom város sajtóorgánumai folyamatosan és részletesen tájékoztatták Szatmár vármegye lakosságát arról, milyen zsidóellenes rendeletek jelentek meg, és ezeket helyi közigazgatási szinten hogyan ültették át a gyakorlatba. Az a nézet tehát, hogy a zsidó lakosság életkörülményeinek ellehetetlenítése, gettóba zárása és az országból történő erőszakos, szervezett deportálása a keresztény lakosok tudta nélkül, titokban ment volna végbe, e kutatás fényében is megcáfolható. A sajtóanyagok mélyreható vizsgálata lehetőséget nyújtott arra, hogy betekintsünk a vármegye magyar lakosságának tájékozódási opcióiba. A korabeli írott magyar sajtót képviselő négy újság, mint láttuk, ontotta magából az antiszemitizmust: uszított, radikális véleményt formált, kiközösített, ferdített, szépített és idealizált, elhallgatta/letagadta/módosította az igazságot, és kétségtől erőteljesen befolyásolt is. Cikkeik szerzői minőséget nem vállalva, névtelenségbe burkolózva példázák, hogy a sajtót a kormány maximális cenzúrázást bevetve, propagandaeszközként használta. Nemcsak megfeleltek a szélsőjobboldali törekvéseknek, belesimulva a radikális világnézetbe, de véleményüket szilárdan hangoztatva helyi szinten a nemzetiszocialista célt is próbálták előremozdítani. Ezekben a lapokban tetten érhető és jól követhető az az országos zsidótlanítási program, amelyet a kormány végre kívánt hajtani: úgy és akképp próbálták befolyásolni a közhangulatot, hogy a lakosság végül beavatkozás nélkül végignéze a holokauszt magyarországi „kiemelkedő teljesítményét”. Mert bár a megvizsgált sajtóanyag fényében nem állítható, hogy a keresztény lakosság tudatában lett volna az auschwitzi történéseknek, de annyi kijelenthető, hogy arról nagyon is sok információt kaptak, hogy a törvények mikor milyen pontokon korlátozták a zsidók életvitelét, és hogy mely jogaikról fosztották meg őket. Az újságok nem nyújtottak teljes körű tájékoztatást, de elegendő információt közöltek ahhoz, hogy a lakosság egyértelműen levonja azt a következtetést, hogy a zsidókat üldözték. A kegyetlen és embertelen bánásmód, és az, hogy hová is kerülnek e kisebbség tagjai a „zsidótlanítás” során, értelemszerűen nem jelent meg a hasábozon. Hiszen a propaganda célja nem a zsidók áldozatszerepben való feltüntetése volt, ehelyett a bűnös, romlott, nemkívánatos ellenség volt az a szerep, amelybe őket beskatulyázták.

¹⁶⁰ Mennyi pénz találtak a kitelepített nagykarolyi zsidóknál, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 28. sz., 1944. június 10., 3.

¹⁶¹ Egy nem sikerült biztosítás a sárga csillag ellen, *Szatmármegyei Közlöny*, 70. évf., 30. sz., 1944. június 17., 2.

VÁKÁR ZSANETT-KRISZTINA

Megállapítható, hogy cikkmennyiségét tekintve a vizsgált lapok sorából a *Szamos* magasan kiemelkedik, de egyetlen napilap lévén ez nem meglepő eredmény, hiszen jellegéből adódóan az újdonságokról naponta volt lehetősége beszámolni. Ezt maximálisan kihasználva naponta értesítette az olvasókat a rendeletekről, tájékoztatott a kihágásokról, közölte a belpolitika szélsőjobboldali híreit. A *Szamos* kiválóan tükrözi a Sztójay-féle kollaboráns kormány zsidóellenességét is: a megszorító intézkedések végeláthatatlan sora egyszerre teremtett káoszt, ugyanakkor a hatalom mindezt egyszerre államilag maximálisan koordinálta és kézben tartotta.

A hetilapok inkább összefoglaló-magyarázó-értelmező jellegükkel nyújtanak reális képet a korabeli sajtóban teret hódító antiszemitizmus mértékéről. Azonban ezek között is különbséget tehetünk. Ha fel kellene állítani egy harmas hierarchiát, akkor a legradikálisabb véleményeket egyértelműen a *Nagybánya és Vidéke* közölte, utána következik a *Szatmármegyei Közlöny*, legvégül pedig a *Nagybánya* című hetilap. Az utóbbi mutatkozik a leginkább mérsékeltnek: igyekezett tárgyilagosan beszámolni a zsidókkal történő eseményekről, és a szerkesztőség sokszor az elhallgatás taktikáját választotta még olyan ügyek esetében is, amelyeket a többi lap papírra mert vetni.

Felhasznált irodalom

- BRAHAM, Randolph L., *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*, I, Budapest, Park, 2015.
- BRAHAM, Randolph L.–TIBORI SZABÓ Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest–Kolozsvár, Park–Koinónia, 2008.
- HALMOS Sándor, *Szatmár vármegye zsidósága*, Nyíregyháza, 2008 (*Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványai*, III, Tanulmányok, 16.).
- KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán, *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*, Budapest, Jaffa, 2013.
- KOMORÓCZY Géza, *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe (2000) – A pesti gettó falánál (2015)*, Budapest, Ab Ovo, 2016.
- MOLNÁR Judit (szerk.), *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*, Budapest, Scolar, 2014.
- TIBORI SZABÓ Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Koinónia, Kolozsvár, 2007.

SAJTÓFORRÁSOK

- Bányavidék* [Nagybánya], hetilap, 1940. szeptember 6.
- Nagybánya* [Nagybánya], hetilap, 1940–1944.
- Nagybánya és Vidéke* [Nagybánya], hetilap, 1940–1944.
- Szamos* [Szatmárnémeti], napilap, 1940–1944.
- Szatmármegyei Közlöny* [Nagyvárad], hetilap, 1940–1944.